

a kultů jako bigotních, totalitárních a násilnických skupin, říká Václavík. Uchylují se aspoň k tomu, co mohou udělat samy, tj. přestávají tato slova užívat a nahrazují je hodnotově neutrálními výrazy, jako jsou právě nová náboženská hnutí nebo menšinová náboženská hnutí. Lze samozřejmě očekávat, že půjde o dlouhodobější záležitost; ostatně podobné zkušenosti již religionistika má např. s pojmem pohanství; tento z hlediska vědeckého výzkumu náboženství nepoužitelný a nic neříkající pojem byl posléze téměř úplně vytěsněn i z obecného myšlení o náboženstvích.

Ve čtvrté kapitole seznamuje Václavík s alternativními sociálněvědními typologiemi nových náboženských hnutí. Představeny jsou koncepce R. Wallise, Th. Robbinse a D. Anthonyho. Pátá kapitola vysvětluje genealogické klasifikace a šestá integrovaný model typologie nových náboženských hnutí. V závěru shrnuje Václavík svůj výzkum do jedenácti tezí, které mohou sloužit jako metodologický základ pro další práci s náboženskými novotvory.

Knižka D. Václavíka je užitečná, informativní, přehledně zpracovaná. Dbá především na teoretické a metodologické aspekty výzkumu nových náboženských hnutí. Tyto aspekty v tomto ohledu můžeme chápat rovněž jako příklad pro religionistickou a sociologickou práci s dalšími předměty zkoumání.

* MU Brno: Malvern Praha 2007, 150 s.

B. HORYNA

Český jazykový atlas dokončen

Vydáním pátého svazku Českého jazykového atlasu se završuje monumentální dílo české dialektologie postihující v doposud nebyvalé šíři (na více než 1500 mapách) územní diferenciaci nářečí českého jazyka, její příčiny a zákonitosti (Balhar a kol., 1. díl 1992, 2. díl 1997, 3. díl 1999, 4. díl 2002, 5. díl 2005; dále ČJA). Atlas je výsledkem badatelského úsilí několika generací jazykovědců.

Od myšlenky vytvořit národní jazykový atlas k jejímu uskutečnění, ke kompletnímu vydání díla vedla dlouhá cesta. Rozsáhlý materiál byl získán přímým terénním výzkumem,

který probíhal jednotným způsobem v 60. a 70. letech 20. stol. na základě Dotazníku pro výzkum českých nářečí (1964-1965; dále Dotazník). Dotazník obsahoval přes 2600 položek a byl orientován na jevy jak lexikální, tak i gramatické. Výzkum byl prováděn ve více než 400 venkovských obcích, 37 vnitrozemských městech a 20 městech pohraničních. Zjišťoval se nejen nejstarší dochovaný stav v tradičních nářečních lokalitách, ale i jeho generační proměny a dále vývoj mluvy v jazykově nově osídleném pohraničí. Navíc byla do výzkumu zahrnuta mluva obyvatel českých obcí v zahraničí (potomků české emigrace z 19. stol.) – v Polsku, Chorvatsku a Rumunsku.

V celém díle je důsledně uplatňována jazykovězeměpisná metoda – ta se odráží jak v popisu a výkladu materiálu v obširných komentářích, tak ve způsobu jeho projekce na mapách.

První tři svazky ČJA jsou zaměřeny na územně diferencované lexikum (pochopitelně se evidují i doprovodné jevy hláskoslovné, morfologické a slovtvorné) – obsahují vybrané položky z věcněvýznamových okruhů nářeční lexikální zásoby (1. svazek – místní a domáci prostředí; 2. svazek – zahrada a sad, živočišstvo, les a rostlinstvo, krajina, čas a počasí, vesnice dříve a nyní, zábavy a zvyky; 3. svazek – polní zemědělské práce, hospodářská usadlost, zemědělské nářadí a nástroje, dobytek, drůbež). Čtvrtý díl postihuje jevy morfologické povahy.

Posuzovaný pátý svazek ČJA metodologicky – způsobem zobrazení i interpretace materiálu – pokračuje v koncepci svazků předcházejících a dovršuje tak komplexní zpracování jevů našich nářečí ve všech jazykových rovínách. Postihuje i některé další, rozsahem menší, avšak neméně zajímavé okruhy problémů. Svazek je rozčleněn na pět částí, z nichž první a nejrozsáhlejší logicky navazuje na svazky předchozí: po lexiku a jevech morfologických jsou zde na 333 mapách sledovány jevy hláskoslovné. Oddíl je pro lepší orientaci rozdělen na část věnovanou diferencím samohláskovým a na část věnovanou diferencím souhláskovým. Jevy nejsou v těchto částech uspořádány pouze mechanicky podle chronologie od nejstarších k nejnovějším, ale v řazení je přihlédnuto k jejich závažnosti pro celkové členění našich ná-

řeči. Pozornost je zaměřena např. na úženi $\acute{e} > í$, na středomoravské změny $y > e$, $u > o$, na kvantitativní poměry v nářečích atd.

Zajímavé poznatky přinášejí také položky věnované souhláskám. Zmiňme např. protetické a hiátové hlásky, metatezi souhlásek, různé slezské palatalizace sykavek, záměnu retnic, rozšíření r ; l sonans v nářečích aj.

Nářeční jevy syntaktické povahy byly u nás systematickému jazykovězeměpisnému zkoumání podrobeny poprvé až v souvislosti s přípravou ČJA (v Dotazníku bylo 50 položek zaměřeno na teritoriální rozdíly ve skladebných prostředcích a ve větných konstrukcích). Je známo, že syntaktické prostředky lze velmi obtížně zkoumat přímými dotazy. Shromáždění dostatečně obsáhlého a reprezentativního souboru spontánních nářečních projevů bylo nad možnosti projektu ČJA, proto výsledný počet 36 map věnovaných syntaktické problematice v našich nářečích si zaslouží uznání. Čtenáře jistě potěší položky dokládající bohatý repertoár nářečních spojek (např. pro poměr stupňovací *natož, natoř, nato, neřkulí, nechcele, nechcelijá, nechca, nechřica, něchač, což, copa(k), ja(k)pa(k), kera(k)pa(k), kór, né tak iě to bože* ad. – srov. mapa 339), zaujme jasně vymezená územní dichotomie některých konstrukcí a vazeb (např. mapa 350 *šel k pekaři x do pekařa*, mapa 358 *není vám hanba x není vás hanba*); pozornost si zaslouží rovněž zpřesňující informace o přízvuku a melodii v našich nářečích (mapa 369).

V samostatné kapitole (o 41 mapách) se probírají adverbia, jež jak výsledky bádání ukázaly, představují svébytný sémantický celek, který se vyznačuje i některými specifickými znaky v oblasti tvoření. Mnohé z těchto znaků jsou územně diferencovány a je zřejmé, že ve srovnání se spisovným jazykem se nářečí vyznačují větší pestrostí slovotvorných prostředků i odvozovacích základů. Příznačné pro adverbia v nářečích je rovněž bohaté postfixální tvoření (např. na mapě 388 nyní – se uvádějí jen k základu *ted'* tyto postfixy *-ka, -ká, -ko, -kom, -konc, -kont, -ki, -kin, -kit, -ke, -ké, -kej, -kem*, rozmanitost postfixů v nářečích dokládají také mapy 390 teprve a 400 komparativ snadněji) – postfixům u tázacích adverbíí a jejich distribuci u adverbíí obecně jsou věnovány shrnující mapy v závěru kapitoly (410-411).

Cenné poznatky o mluvě ve městech přináší část čtvrtá. Pro detailnější náhled na jazykovou situaci ve městech posloužil badatelům dodatek k Dotazníku, který obsahuje 139 položek sledujících pojmenování reálií a jevů typických pro město (ty byly vyzkoumány u starší i mladé generace). Zaujmov názvy některých novějších reálií, např. otomanu (*divan, kanape* – mapa 419), dvojitého žebříku (*dvoják, štafle* – mapa 418) nebo napínáčku (*napínáček, napínák, připínáček, spináček, rýsováček* – mapa 429).

Autoři se zaměřili rovněž na mluvu mládeže, a postihli dokonce i oblastní výrazy mládežnického slangu. Významné územní rozdíly reprezentují např. položky čeština 'vyučovací předmět' (*čenina, čedina, čédina* – mapa 443), žvýkačka (*žvejka, žvýkajda, žvejka, žvýksna, žuvačka* – mapa 439), školník (*šulda, škol-da, školiňajs* – mapa 444), sestra (*segra, ségra, švica, švica, švigra* – mapa 445).

Poslední část pátého dílu ČJA nese název Soubor izoglosových svazků. Na základě materiálu představeného na více než 1500 mapách celého pětisvazkového díla se zde podává syntetizující pohled na areálové členění našich dialektů. Autoři tak zúročili své poznatky a zkušenosti ze soustavného detailního jazykovězeměpisného zpracování veškerého materiálu.

Mapy izoglosových svazků totiž přinášejí nový, detailnější pohled na dialekty. Ukazuje se zde souvislost průběhu svazků izoglos s dějinami nositelů jazyka i některé příčiny vzniku jazykových hranic. Ty souvisí, jak známo, s politickými, hospodářskými a kulturními poměry, v nichž jazykové/nářeční společenství žilo. Soudobá nářeční diferenciací je tedy svědectvím o zajímavých historických souvislostech a vlivech působících uvnitř území českého národního jazyka. Na jazykovězeměpisné mapě lze každou z těchto hranic znázornit izoglosou. Čím více se takových izoglos vrství, tím pevnější komunikační předěl lze v příslušné oblasti předpokládat. Vedle svazků izoglos, které potvrzují dělení na základní nářeční skupiny (makrodialekty), materiál představený na svodných mapách odkrývá další zřetelné, doposud nepopsané hranice, jejichž existence se plně projevila až zásluhou ČJA. Je pozoruhodné, že tyto staré územní předěly lze identifikovat ještě na konci 20. stol.

Pro ilustraci uvedme např. výrazný areál v severním úseku českomoravských nářečí s centrem na Novoměstsku, který se vyčleňuje na základě navrstvení více než třiceti izoglos (svazek izoglos 456.2). Pro toto území jsou charakteristické svébytné dialektismy zejména morfologické a lexikální, z nichž některé jsou dokonce tamní nářeční inovace (např. *šlehy* 'šle', *krb* 'špaččí budka'). Jiné pozoruhodné navrstvení izoglos je zaznamenáno na širším Brněnsku (svazek izoglos 453.5 s přibližně 30 liniemi), izoglosy zde probíhají kruhovitě a vymezují jako jádro město Brno – dříve tudy totiž probíhala hranice Brněnského kraje.

Uvedená prezentace svazků izoglos v takové šíři jako v ČJA (na souboru 15 mapových listů je představeno 60 izoglosových svazků) nemá v nářečních atlasech slovanských národů obdoby. Syntetizující mapy jsou sice součástí např. lužickosrbského atlasu a mají své místo i v Atlasu slovenského jazyka, avšak v těchto dílech je uvedena problematika sledována v podstatně menší míře.

ČJA byl vydán jako poslední ze západoslovanských nářečních atlasů, jeho autoři tak mohli využít zkušenosti svých předchůdců a vyvarovat se některých „dětských nemocí“ jazykovězeměpisné projekce jazykového materiálu. Nespornou předností díla je jasně vymezená jednotná koncepce všech dílů, novátorská metoda zpracování map i detailně, nainože nový výklad mapovaného materiálu v komentářích.

Hodnotu a mimořádný vědecký přínos ČJA nepochybně docení odborník – jazykovědec, který z vlastní zkušenosti ví, jak náročné je nejen shromáždit spolehlivý nářeční materiál, ale zejména jej přehledně zpracovat a vyhodnotit, zvolit odpovídající metodologii mapování jevů i jejich interpretace.

Navíc je třeba ocenit, že ČJA není určen pouze jazykovědně vzdělaným odborníkům; způsobem výkladu i přehledným mapovým zobrazením jazykových jevů zpřístupňuje problematiku českých nářečí nejen odborníkům různých vědních oborů, ale i zájemcům z řad laické veřejnosti.

Český jazykový atlas výrazně prohlubuje dosavadní znalosti díky obsáhlosti a spolehlivosti materiálového korpusu a zejména pro precizní a systematické zpracování materiálu na jazykovězeměpisných mapách i v komentá-

řích. Nemohu nevyzvednout, že se tak děje v knize obvyklého formátu.

Vydáním posledního dílu ČJA bádání nad vývojem našich nářečí/našeho jazyka nekončí – právě naopak. Množství nových poznatků je významné i pro soudobý výzkum běžné mluvy a poslouží jako cenné východisko pro další zevrubná vědecká bádání.

J. VOJTOVÁ

Studia andragogika aneb Vzdělávání dospělých v rámci celoživotního učení*

Abych předešel nedorozumění, uvedu svou recenzi krátkou poznámkou týkající se prvé části jejího názvu. Ten nemá čtenáře dezorientovat, ale naopak upozornit ho na to, jaké povahy je problematika, která tvoří jádro sborníku (tzn. jeho prvního, nejrozsáhlejšího oddílu). Sborník je publikován jako jeden z řady, která již léta nese název *Studia paedagogica*. Posun v prioritách týkajících se výchovné problematiky, která se stala pro českou společnost aktuální, zapříčinil, že se tento název dostal do významového rozporu s převážnou částí pojednání ve sborníku prezentovaných, protože ta nepřísluší pedagogice, ale jejímu příbuznému vědnímu oboru – andragogice. Je pochopitelné, že redakce sborníku byla nucena v zájmu zachování tradice a kontinuity tohoto typu sborníkových prací Filozofické fakulty MU název ponechat, byť se v daném případě – v sousedství podtitulu *Vzdělávání dospělých v rámci celoživotního učení* – stal kontradikcí, a tedy neproduktivním a zavádějícím.

Sborník představuje další příspěvek k řadě publikací dokumentujících vědeckovýzkumné aktivity členů Ústavu pedagogických věd Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Tematicky, úrovní zpracování i dikcí je sborník členěn ve čtyři oddíly.

Nejzávažnější a také nejobsažnější je první oddíl sborníku, který představuje cca $\frac{3}{4}$ jeho rozsahu. Příspěvky do něho zařazené jsou propojeny monotematickým zaměřením na otázky vzdělávání dospělých v rámci celoživotního učení, které reprezentují výzkumné zaměření pracoviště v posledních dvou letech.